

Vycházka Okrašlovacího spolku v sobotu 19. března 2016 po stopách dolování a železářství v okolí Klabavy

On je v tom trochu zmatek. Hlavní provoz Hrudkoven, rotační pece Rudných a nerudných dolů Ejpovice, byl na katastru Dýšiny, tedy v okrese Plzeň-sever. Povrchový velkolom železné rudy byl na katastru Ejpovic v okrese Rokycany. Politickým rozhodnutím o názvu podniku tak bylo možno zvětšit kýžené zprůmyslnění nejmenšího Československého okresu a tím umožnit investiční rozvoj města Rokycan. Produkci historických hlubinných dolů na železnou rudu však, kromě Horomyšlic, hlavně zpracovávali pece železářny v Klabavě.

Bydlím v Dýšině skoro celý život. Moji předci pobývali v Nové Huti už před I. světovou válkou. Následkem měnové reformy v r. 1953 jsme byli z Plzně vystěhováni a tak bydlíme v Dýšině už trvale. Vyrůstal jsem pod kouřovou clonou Hrudkoven. Drhl jsem jablka kartáčem, bál se zatřást jehličnatými stromy a podle stop v prachu na silnici poznal, kdo už šel do školy. I oba moji rodiče pracovali v RND Ejpovice, já jsem stihl jen vykládat vagóny na výklopníku. Maminka se půl roku léčila v Janově na zaprášené plíce, tím ovšem trpěla většina tehdejších obyvatel. Mám tedy ty běžné zkušenosti svých vrstevníků. Přesto jsem měl jen mlhavou, povrchní představu o tom, co předcházelo éře hrudkování a povrchové velkotěžbě železné rudy.

Až se mi dostala do ruky kniha RNDr. M. Langa „Kterak železo z moře do Rokycan přišlo“, vydaná r. 2006. Zde je zevrubně probrán celý železorudný revír táhnoucí se od Dýšiny přes Ejpovice, Klabavu, Litohlavy až do Rokycan. M. Lang je ložiskový geolog, od r. 2003, a v době vydání této knihy, byl zaměstnán v muzeu v Rokycanech; nyní je již několik let ředitelem Muzea Středních Brd ve Strašicích. V sobotu 19. března 2016 vedl vycházku po okolí Klabavy. Proč je uvedeno, že železo z moře do Rokycan přišlo? Protože v našem revíru se jedná převážně o rudy vzniklé sedimentací v pradávných mořích. Je to hlavně hematit (krevel, oxid železitý Fe_2O_3) a siderit (uhličitán železnatý FeCO_2), obě rudy jsou hodně kyselé a s vysokým obsahem oxidu křemičitého (SiO_2). Jejich průměrná kovnatost je 26 % a maximální výjimečně až 40 %. Hrudkování je technologický proces na obohacení chudých rud s obsahem od 25 % železa.

Ve 13 hodin jsme se sešli v nečekaném počtu, přibližně 80 účastníků, u nové železniční zastávky Klabava. Zde nám M. Lang vysvětlil, co během vycházky uvidíme. V okolí Klabavy a Ejpovic bylo historicky asi 42 dolů převážně hlubinných. Celý revír byl postupně rozdělen na důlní míry, jedna důlní míra měla 224 x 56 sáhů, tj. 448 x 112 m. První naší zastávkou byl Starý hrad, někdy zvaný i Starý zámek. Je to nenápadná zřícenina zarůstající v prvé zatáčce silnice nad přejezdem železniční tratí. Z hrádku stojí jen jedna zeď těsně nad kolejemi železnice a příkop, původně prokopané šíje, je už zasypán. Představu o hradu si lze udělat dle Langhansovy rytiny z r. 1844 dle kresby A. Hebera (1815–1849). Hrádek zanikl již v 15. století, snad důsledkem válek za Jiříka z Poděbrad. Rokle pod tímto bývalým sídlem je Přírodní památka, kde jsou nejen zbytky horních děl, ale hlavně je to význačné naleziště zkamenělin.

Další zastávka byla pod železniční tratí, kde bylo dříve v příkrém svahu několik štol zásobujících železnou rudou hlavně huť v Klabavě. Nejvýznamnější byl důl Kristianie; měl v r. 1860 štolu 165 m dlouhou a ruda se zde těžila ve vysokých komorách (kavernách). Kristiánie pak byla využita 50tých letech v rámci rudného průzkumu a i nedávno zkoumána v době přípravy železničního koridoru. Portál dolu byl zavalen v 70 tých letech a ještě nyní je znatelný podle vodního vývěru. Ruda z těchto štol se vozila úzkokolejkou, po níž horníci tlačili vozíky do hutě v Klabavě. Na této zastávce jsme si mohli zahrát na geology s kladívky na hromadě rudy, což okouzlilo hlavně přítomné děti.

Zvenku jsme si prohlédli komplex železářny v Klabavě, který patří u nás k nejzachovalejším. V Čechách byly dříve pece výhňové než vyšší šachtové. U výhňových pecí bývala výtěžnost rudy jen 50 %, spotřeba 5 kg dřevěného uhlí na 1 kg železa a struska se odstraňovala z hroudy železa ve zkujňovacích hamrech. Těch bylo na řece Klabavě více než mlýnů, např. na Padrti, několik ve Strašicích, v Dobřívě, u Hrádku u Rokycan, v Rokycanech, Semlerův v Chrástu, jen Dýšině byly tři – Kocůmova lopatárna U Kulhánů v Drousenicích a v Nové Huti dva jako předchůdci Bílého mlýna.

Surovinou pro pece bývala zoxidovaná limonitová ruda (hnědel) těžená převážně na povrchu. J. Kořan uvádí: „U Slovanů byl kovář a hutník dříve než horník“.

V Klabavě byly před r. 1610 asi jen nízké pece, zvané vlčí. Třicetiletá válka ochromila jejich provoz a hospodářsky téměř zničila Rokycany. V r. 1643 se vzpíná nová huť v Klabavě dvěma 7 m vysokými pecemi na dřevěné uhlí s vyzdívkou z arkózy; vápenec se dováží od Zdic a později se přistavuje i slévárna. Dle empirických zkušeností se přimíchávají do vsázky mirošovské, strašické rudy nebo i rudy z Březiny. Následný rozvoj Klabavské železářny pak ekonomicky zachránil Rokycany. V polovině 19. století se přestavují pece na pudlovací, v kterých se topí černým uhlím z Radnicka nebo Mirošova. Jedním z vrcholů výroby byl r. 1856, kdy zde pracovalo 220 zaměstnanců včetně horníků (J. Hučka, 1994). Hutní výroba v Klabavě upadá až s vynálezem bessemerování, thomasování a Siemens-Martinských pecí. Výrobky jsou zde dražší, železářna nemá vlečku a zpracovává poměrně chudou rudu. Později její hutní výrobu přebírá Bedřichova huť v Rokycanech, pro kterou pracuje i Ringelova koksovna. Vysoké pece jsou v Klabavě vyhašeny v r. 1892 a od té doby upadá i hornictví. Dále je zde jen strojírenská výroba, železářny jsou definitivně zrušeny v r. 1926. Kromě průmyslové litiny a kamen se v Klabavě lila i umělecká litina. Za povšimnutí stojí pamětní deska Mistra Jana Rokycany, která visí na Městském úřadu v Rokycanech, nebo náhrobní desky na zdech kostela (od r. 1609 protestanský, po Bílé hoře katolický, nyní pravoslavný) Nejsvětější trojice tamtéž.

Nyní malá odbočka do terminologie tehdejšího hutnictví. Huť vedl šichtmistr, který musel rozumět a rozhodovat o všem – byl to většinou majitel hutě nebo jeho zástupce. Kulmistr byl mistr přes dřevěné uhlí a jeho zásoby, které byly rozhodující pro ekonomiku provozu. Šmelcmistr byl mistrem tavby a hlídal kvalitu rudy a její zrnitost. Puchýřem se nazývala obsluha žentouru na drcení rudy. Na vysokou pec většinou navazovaly dva hamry, kde se surové železo, lité do tzv. housek, zkujňovalo, pokud se nepoužilo pro slévárnu, kde nevedl vyšší obsah uhlíku.

Horníci se od pradávna až do nynějška, i v ateistických Čechách, zdraví Zdař Bůh. Jejich svatými je hlavně Barbora a Prokop, ale i Antonín Paduánský, Jáchym, Bartoloměj, Jiří, Vít a další. Sv. Barbora se svěťí 4. prosince, kdy si mají svobodné dívky jít uříznout „Barborky“. Tato svatá má atributy věž, meč, kalich a dělovou kouli. To Prokop je novodobější světec, neboť jej kníže Břetislav I, syn Boženy a možná i Oldřicha, r. 1053 ustanovil opatem Sázavského kláštera. K této době se váže i pověst jak Prokop pomocí čerta vyoral dlouhou brázdu, což je ve skutečnosti výrazná tektonická porucha mezi Rataji a městem Sázavou. Ejpovice jsou jedna z obcí přiřazených k Dýšíně. Proto má zdejší kostel jeden boční oltář zasvěcený sv. Barboře s hlavním obrazem J. Herzoga z r. 1851 a na dalším oltáři stojí socha sv. Antona de Padua.

Poslední zastávka vycházky byla na nátoky řeky do Ejpovického jezera. Byla v rychlosti vzpomenuť sypaná hráz nad Klabavou z r. 1958, v níž byla využita i halda strusky z místní železářny a měla chránit povrchový důl hrudkovny před povodněmi. Stejný účel měli i dva tunely přeložky řeky z r. 1960, které jsou 1.560m dlouhé. Exkurze už trvala tři hodiny a tak jsme, z časových důvodů, nevyšli na ohromné dvouetážové odklzy hlušiny ze skrývky povrchového velkolomu, kterými byl nesmyslně zasypán nejbohatší hlubinný důl Antonína Paduánského.

Na této vycházce nešlo stihnout vše, o čem jsme uvažovali. Na příště, což bude asi na podzim 2016 až opadá listí, chceme chodit okolo Ejpovic. Chybí nám světoznámé neoproterozoické (pro nás starší starohorní) mořské útesy a poslední hlubinné doly na železnou rudu Ejpovice I a II. Důl Ejpovice I byl nad železniční zastávkou Ejpovice a bylo v něm, ještě v r. 1917, 30 horníků; uzavřen byl až v r. 1942. Důl Ejpovice II byl na pravém břehu Klabavy na úpatí kopce Hradiště a patřil městu Plzeň. Měl 18 pater, tedy ne žádné drobné dílko, a pracovalo v něm 92 zaměstnanců. R. 1921 byla šachta zavalena a okolí později odtěženo velkolomem. Ale hlavně si musíme říci vše o povrchovém dolu Hrudkoven, který někteří z nás ještě mlhavě pamatují, a ukázat fotky z té doby. Proto těšíme na další setkání s vámi.

Zdroje informací: Kterak železo z moře do Rokycan přišlo, M. Lang, 2006 a vlastní vzpomínky

J. Nesvadba, Okrašlovací spolek pro Novou Huť a Dýšinu